

KAYNAYAN KAZAN, KANAYAN YARA: KIRGIZİSTAN

PROF. DR. MUSTAFA ERDEM*

Coğrafyasının küçüklüğü ve nüfusunun azlığı dolayısıyla çok dikkate alınmayan, ancak jeostratejik konumu herkesin dikkatini çeken bir ülkedir Kırgızistan. Topraklarının büyük bir kısmı dağlık olan bu ülkede, çoğunluk Kırgızlar olmak üzere Özbekler ve Ruslar da yaşamaktadır.

Kırgızistan'da 1991 yılında başlayan özgürlük ve demokrasi anlayışı ve uygulaması henüz kurumsal bir mahiyet kazanamamış gibi gözükmektedir. Zira SSCB döneminin kalıtsal etkileri ile geleneksel feodal yapının tesirleri yakın geçmişte yaşanan olaylarda iyice kendini göstermiştir.

SSCB'nin siyasi ve stratejik uygulamalarının gereği, başta Bişkek olmak üzere, büyük şehirlere yerleştirilen Rus nüfus, bağımsızlık sonrasında kısmen Rusya'ya gitse bile, tekrar Kırgızistan'a dönenlerle önemli bir yoğunluk oluşturmakta ve ülke siyasetinde ve kültürel yapısında etkili olmaktadır.

Genellikle güneyde Fergana ovasında yaşayan Özbek nüfus, bölgenin doğal ve tabii sahibi ve siyasi temsilcisi gibi kendini görmekte, Özbekistan'a duyduğu siyasi yakınlığı ve gönül bağımlı Kırgızistan'dan esirgemektedir. Kırgızistan'da yaşayan Özbeklerin, Özbekistan'dakilere göre daha özgür ve zengin olmalarına rağmen, 1990 yılında Kırgızlarla yaşanan acı olayların ve Kırgızların yönetim anlayışlarının bu tepkisel durumda ciddi katkıları bulunmaktadır. Diğer taraftan Kırgızların siyasi tavırları, Özbekleri dışlanmışlık psikolojisine sokmaktadır. Ayrıca güney Kırgızistan'da özellikle Oş bölgesindeki iskân politikaları, ortamın iyice gerilmesine yol açmaktadır.

*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Kırgızların kendi aralarındaki en önemli problemlerden birisi, genelde Kuzeyliler ve Güneyliler olarak iki ana gruba ayrılmışlık olgusu ve henüz milletleşme sürecinde aşılamadığı hissedilen kabilecilik ruhudur. Her ne kadar Kırgız olmak ortak paydası diğer etnik unsurlara karşı bir direnme

Kırgızların kendi aralarındaki en önemli problemlerden birisi, genelde Kuzeyliler ve Güneyliler olarak iki ana gruba ayrılmışlık olgusu ve henüz milletleşme sürecinde aşılamadığı hissedilen kabilecilik ruhudur.

gücü sağlasa da kendi aralarındaki bölgesel üstünlük iddiası ve yönetme arzusu, sahip oldukları siyasi gücü tam olarak kullanmalarına, yönetimde istikrarı, ekonomide verimliliği sağlamalarına engel teşkil etmektedir.

Petrol ve doğal gaz fakiri olan Kırgızistan, yakın geleceğin en etkili silahlarından biri olacağına benzeyen su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Ancak bu zengin su kaynakları Kırgızistan'a refah getirmek yerine sıkıntı sebebi olmakta ve onun başını ağrıtmaktadır. Kırgızistan petrol, gaz gibi temel ihtiyaç maddelerini karşılama konusunda yakın çevresine muhtaç olmasına karşılık sahip olduğu su kaynaklarını stratejik bir silah olarak kullanamamakta bundan dolayı da bazı sıkıntılar yaşamaktadır. Ekonomik problemleri, nüfus azlığı ve askerî zaafı, Kırgızistan'ın diğer ülkelerle pazarlık gücünü olumsuz etkilemektedir.

Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Doğu Türkistan ile sınır komşusu olan Kırgızistan'ın coğrafi konumu, en az sahip olduğu su kaynakları kadar kıymet ifade etmekte, bir başka baş ağrısı sebebi olarak karşısına çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri içinde en demokrat ve özgür yönetim anlayışının sergilendiği Kırgızistan, günümüzde siyasi istikrar bakımından en riskli bölge hâline gelmektedir. Bu durum, sosyal, ekonomik, siyasi, askerî bütün alanlarda gelecek adına büyük endişeler içermektedir.

Kırgızistan'daki İstikrarsızlığın Temel Nedenleri a-Yönetici Kadrolar

SSCB sonrasında, kurulan bütün Türk Cumhuriyetlerinde, bir yönetim boşluğu oluşmuş, devleti yönetme konusunda tecrübe sıkıntıları yaşanmıştır. Uzun yıllar başkaları tarafından yönetilme olgusu ve uygulanan siyasi model ve yönetim anlayışı, toplumların alışageldikleri hayat tarzı, yeni dönemin en

önemli problemleri arasında yer almıştır. Başta Türkiye olmak üzere bütün dış unsurlara ihtiyatla yaklaşan yeni yönetimler ve onların kadroları, deyim yerindeyse, “el yordamıyla” kendilerini yönetme gayretine girmişlerdir. Ancak bu arada gelenek ile modernite, sosyalizm ile demokratikleşme çatışmaları yaşanmış ve bu arada hep devlet ve toplumlar zarar görmüştür.

Kırgızistan’a destek veren ya da destek vadeden çeşitli ülkeler, doğrudan veya dolaylı olarak Kırgızistan’ın bu zaafından yararlanma yoluna gitmiş, onun kendi başına sağlıklı kararlar almasını engellemiştir. Yönetim sorumluluğunu üstlenen kadrolar, yeni dönemdeki özgürlük ortamının nimetlerinden yararlanmayı doğal hak olarak kabul etmek, devletin bekası yerine şahsi çıkarlarını düşünmekle suçlanmışlardır. Dolayısıyla bu durumdan, sosyal ve ekonomik hayat oldukça olumsuz etkilenmiştir. Ülkenin ekonomik kaynakları, uluslararası yardımlar, dış krediler, ülke kalkınması yerine belli kesimlerin elinde buharlaşmış, bu durumun ağır bedelleri de devlete fatura edilmiştir. Askar Akayev ve kadroları için yapılan bu ithamların benzerleri, hatta daha da fazlası 2005 Devriminin lideri Kurmanbek Bakiyev ve kadroları için de yapılmıştır.

2005 ve 2010 yıllarında gerçekleştirilen ayaklanmalarda halk doğrudan yönetimlere karşı çıkmış ve insanca yaşama hakkını savunmak için meydanlara dökülmüştür. Onların hedeflerinde Akayev veya Bakiyev olmamış; haksızlık, adaletsizlik, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık tahrik sebebi olmuştur.

b-Kırgızistan’ın Ekonomik Durumu

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin hemen hemen en küçük ve fakir olanı Kırgızistan olarak kabul edilmektedir. Ülkede oldukça iyi durumda üretilen altın madeninin halka yansımaları, belli sınıfları fazlasıyla memnun ederken onların hasımlarının da çoğalmasına vesile olmaktadır. Kömür madeni bakımından oldukça zengin bir ülke olan Kırgızistan, teknoloji fakiri olmasının bedelini, bu imkânlardan yararlanamama şeklinde ödemektedir. Doğal kaynaklardan en bol olanı su olmasına rağmen, coğrafi şartlar ve uluslararası hukuk ve bağlantılar, eski dönemden kalan alt yapı dolayısıyla, toplumun refah seviyesine çok ciddi bir katma değer sağlamamaktadır. Tarım ürünleri bakımından oldukça sınırlı potansiyelin olduğu ülkede ihmal edilen hayvancılık en verimli bir alan olmaya devam etmektedir. Ancak bu imkân her geçen gün küçülerek yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaya mahkûm görünmektedir.

Kırgızistan’da devlet yatırımları eksiler de seyretmektedir. Alt yapı çalışmaları 1990’lı yıllardan beri durmuş vaziyettedir. Hâlâ eski ve hantal teknolojiden yararlanılmakta, fiziki şartlarda ve toplumun yaşam tarzında bir değişim yaşanmamaktadır. Değişen tek şey, devlet imkânları ve narkotikten

beslenenlerin kullandıkları araç sayısındaki artış ve geleneksel kültür yerine başta kılık/kıyafet olmak üzere Amerikan tipi yaşam tarzıdır.

Kısaca ifade etmeye çalıştığımız bu tabloda, halkın refah seviyesi her gün düşmekte, girdi maliyetleri artmakta, açlık ve sefalet sosyal bir tehdit ve tehlike hâline gelmektedir. Devlet imkânlarına sahip olanların her geçen gün daha da semirerek davranış bozukluklarını halka yansıtmaları, sosyal tartışmaları tahrik etmekte ve ülke huzurunu hedef alacak boyutlara ulaşmaktadır.

Kırgızistan'da yaşayan halk kitlelerinin hayat mücadelelerinde, ahlak sınırları zorlanmakta buna dayalı olarak rüşvet, fuhuş, içki ve uyuşturucu kullanımı toplumsal bir felaket hâline gelmektedir. Dolayısıyla toplum, az da olsa herkese geçim garantisi sağlanan SSCB döneminin aksine, "yarın" kaygısıyla tanışmakta, kendi haklarını haksız olarak elinden alan herkesi düşman ilan etmektedir. Burada altı çizilecek veya üzerinde düşünülecek husus, her iki yönetime de karşı çıkanların, kitlesel olarak neye karşı çıktığını bilmeyen, ancak mağdur olduğunu hissedenler olmasıdır.

c-Ülkenin Stratejik Konumu

Kırgızistan, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin zamanında, "Bağımsız Devletler Topluluğu" üyesi olmasına rağmen uyguladığı denge politikalarıyla kısmi bir özgürlük yaşamış. Türkiye'nin desteğini almış, ABD'ye yeşil ışık yakmıştır. ABD, kendisinin de katkısıyla dağılan Sovyetler Birliği'nin enkazı üzerinde kurulan Türk Cumhuriyetlerini, Türkiye'yi kullanan veya doğrudan kendisi ilgilenecek etkisi altına almayı denemiş ve bunda da başarılar elde etmiştir. Her ülke için özel projeler hazırlayan ABD, dünya enerji kaynaklarını kontrol için Rusya ve Çin'e karşı Orta Asya'daki potansiyeli değerlendirmeyi planlamıştır. Bu arada enerji kaynakları bakımından fakir olmasına karşılık Çin'e yakınlığı, Afganistan ve bölge ülkelere kontrol imkânı sağlaması, ekonomik ve askerî ihtiyaçlarının bulunması gibi sebeplerle Kırgızistan onu çok heyecanlandırmıştır. En kolay nüfuz edilebilir ülke olarak değerlendirilen Kırgızistan, özel bazı projelerin öncelikle gerçekleştirileceği pilot bölge kapsamına alınmıştır.

ABD, çeşitli sivil toplum örgütleri ve misyoner gruplarını koordineli olarak kullanmak suretiyle, yapacağı operasyonlarda yerel dinamikleri harekete geçirerek uluslararası güçlerin dikkatini çekmek istememiştir. Dünya üzerinde sağladığı ekonomik, askerî ve siyasi gücün büyüleyici etkisiyle, gerçekleştirmek istediği hedefe varmada acele eden ABD, kendisi için oldukça verimli imkânlar sunan Askar Akayev yönetimiyle yetinmemiş ve Soros'un Ukrayna ve Gürcistan tecrübe ve katkılarından yararlanarak 2005 Kadife Devrimini denemiştir.

Çin, küçük komşusu Kırgızistan'ın kendisi için bir tehlike ve tehdit oluşturmayacağına bilincindedir. Hatta 2000'li yılların başında yaptığı küçük bir operasyonla, Kırgızistan'ın kuzey-doğu kısmından istediğinden daha fazla bir toprak alarak bir nabız yoklaması da yapmıştır. Ancak Kırgızistan'ın davetli veya davetsiz misafirlerinden Çin oldukça rahatsız olmaktadır. O, Kırgızistan'daki ABD ve Rus askerî üslerinin öncelikle kendine karşı oluşturulduğunun farkındadır. Buna rağmen Kırgızistan'dan her istediğini istediği zaman alabileceğine olan inancı dolayısıyla, sosyal ve ekonomik ilişkilerin şimdilik daha verimli ve yararlı olacağını düşünmektedir. “Şanghay Beşlisi/ Şanghay İş Birliği Örgütü” (Shanghai Cooperation Organization) adı altında diğer bölge ülkeleri Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve sonradan katılan Özbekistan ile birlikte bölgesel oluşumlarda yanına aldığı Kırgızistan'ın kendisinden ürkmemesi için onu cesaretlendirmekte, ileriki yıllarda yapacağı daha genel operasyonlar için oradaki misafirlerin dikkatlerini çekmemeye özen göstermektedir.

Rusya, 1991 Sovyetler Birliği'nin dağıldığı yıllarda Türk Cumhuriyetlerinin yükünden kurtulmuş gibi olaylara bakarken Putin ile başlayan yeni dönemde, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kurulan bütün devletler Rusya'nın doğal uzantısı ve arka bahçesi gibi algılanmaya başlanmıştır. Putin, bütün ekonomik sorumluluklarından kurtulduğu Türk Cumhuriyetlerini en kolay şekilde sömürmenin ve buraları siyasi bir nüfuz alanı olarak değerlendirmenin ve bunu dünya kamuoyuna kabul ettirmenin gayreti içerisine girmiştir. Hatta oralarda yaşayan Rus kökenli insanları da bunun bir gerekçesi olarak ilan etmiştir. Dolayısıyla Kırgızistan başta olmak üzere yeni kurulan bütün Türk Cumhuriyetlerinde kendisi aleyhine olabilecek her hareketi doğrudan kendi hükümranlık haklarına bir tecavüz olarak algılamakta ve anında müdahale etmektedir. Nitekim Gürcistan bunun en canlı ve acımasız örneğini oluşturmaktadır.

d-2005 Mart Darbesi

Üzerinde çok çeşitli değerlendirmeler yapılan 2005 Kırgızistan Darbeci, “Kadife Devrimler” serisinin bir uzantısı olarak ABD adına Soros'un hazırladığı genel olarak kabul edilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Soros tarafından beslenen, tahrik edilen, organize edilerek ayağa kaldırılan halk

Kırgızistan'a destek veren ya da destek vadeden çeşitli ülkeler, doğrudan veya dolaylı olarak Kırgızistan'ın bu zaafından yararlanma yoluna gitmiş, onun kendi başına sağlıklı kararlar almasını engellemiştir.

kitleleri, ne için hareketlendiklerini bilmeden meydanları doldurmuşlardır. Son anına kadar ABD tarafından desteklenen ve yönlendirilen kitleler tarafından yönetilen darbe, beklenmedik bir anda, Rusya'nın karşı atağıyla yön değiştirmiş, Rusya lehine, ABD aleyhine bir mahiyet kazanmıştır. Deyim yerinde ise turuncu bayraklar bir anda kızıla boyanmıştır.

2005 Devriminin görünen gerekçesi Akayev hanedanına tepki, adalet, eşitlik, daha fazla demokrasi ve özgürlük iken darbenin öncülüğünü "Güneyli"lerden oluşan kesimler yapmıştır. Aksı ilçesi, Celal-Abad ve Oş'ta başlayan gösteri ve ayaklanmalar Bişkek'e sıçramıştır. Akayev çok fazla direnmeyerek, kendi toplumunu nifak hareketlerinden korumuş, bütün tepki ve sorumlulukları kendi üzerine almış, bir anlamda kendisini deviren Rusya'ya sığınmıştır.

e- 2010 Mart Darbesi

Mart ayı Kırgızistan'da bir darbe klasiği hâline gelmiştir. Bu sefer toplum 2005 Darbe lideri Kurmanbek Bakiyev'e karşı ayaklanmıştır. Bakiyev, ABD'nin desteği ile gerçekleştirilen Devrimi, iktidara geldiği ilk yıllarda, Rusya'ya satmakla itham edilmiştir. Son anda Rusya'nın desteğini arkasına almış; sosyal, siyasal, hatta kültürel yakınlık gereği, iş birliği tercihini ABD yerine Rusya'dan yana kullanmıştır. Böylece hem kendini hem yönetim kadrolarını güvence altına almış, ayaklanan kitleleri de söylemleriyle ikna imkânı bulmuştur.

Bakiyev, Darbenin ilk yıllarında beklenen değişimleri sergileyememiş, düşündüklerini gerçekleştiremediği gibi ekonomik reformları da yapamamıştır. Hatta bu alanda bütün olumsuzluklara rağmen, ihtimaliyet hesaplarıyla ABD'nin maddi/manevi desteğini bile almıştır. Ancak uygulanan politikalar bir değişimden ziyade geleneğin devamı gibi bir karakter arz etmiş ve daha ilk günlerden halk desteğinde hissedilir bir azalma gözlenmiştir. Geçmişte Akayev için tenkit konusu olan hanedan ve yandaşlara yönelik eleştiriler, kısa sürede nefrete dönüşmeye başlamıştır.

Bakiyev iktidarında ekonomi yönetimi tamamen kendi oğluna, güvenlik birimlerini de kardeşinin idaresine vermiştir. Halkın hayat seviyesinde gözle görülür bir kötüleşme hissedilmiş; dünyada yaşanan, özellikle Kazakistan'da var olan ekonomik kriz, Kırgızistan'ın zaten bozuk olan ekonomik hayatını kelimenin tam anlamıyla berbat etmiştir. Alınan kredi ve hibelerin ülke ekonomisindeki olumlu katkıları görülmediği gibi, yakın çevreleriyle ilgili eleştiriler, komşu ülkeleri bile rahatsız edecek seviyelere çıkmıştır.

Bakiyev, uluslararası ilişkilerde çok yönlü bir denge siyaseti izleyerek herkesi memnun etmeye, herkese güven vermeye çalışmıştır. Böylece kendi

içindeki problemleri dış desteklerle aşmanın yollarını aramıştır. Onun takip ettiği bu denge politikası, beklenenin tam aksine uluslararası camiada kaygı sebebi ve güvensizlik olarak algılanmıştır. Nitekim 2005 Darbesinin ilk yıllarında kendisine destek veren Rusya ile paslaşırken ABD'yi dışlaması, ABD ve Rusya'ya zeytin dalı uzatırken Çin ile yaptığı anlaşmalar ona olan güveni iyice azaltmıştır. ABD, Afganistan ve diğer bölge ülkelerinin kontrolü için Kırgızistan'ı çok önemserken ne pahasına olursa olsun elinden kaçırmamaya gayret ederken Rusya, arka bahçe hesapları yaparak onu bir müktesep hak olarak algılamıştır. Rusya bu avantajına rağmen yaptığı ekonomik desteklerle işini sağlama almaya, rakiplerinin bölge üzerindeki etkilerini yok etmeye çalışmaktadır. Bu konuda her türlü iş birliğine açık olduğunu ifade etmesine karşılık Bakıyev, çok yönlü siyasetinin kendisini kurtaracağı hayaliyle teselli aramıştır.

Rusya, Bakıyev'in özellikle ABD aleyhine verdiği sözleri yerine getirmeyeceğini, oyalama taktiği güttüğünü hissettikten sonra, artık onun kendisi için bir yararı olmayacağı kanaatine ulaşmış ve ülkede devrim için uygun olan pozisyonu kendi lehine kullanmak için düğmeye basmıştır. Aynen 2005 Darbesinde olduğu gibi ne için, kim için sokaklara döküldüğünü bilmeyen şuursuz kitleler Bakıyev iktidarını taciz etmeye başlamıştır. Ancak 2010 Darbesinde, öncekinin aksine kitlesel hareketlerin fitili güney yerine kuzeyde Talas ve Narın eyaletlerinde ateşlenmiş ve başkent Bişkek merkez üs görevini yerine getirmiştir. Bu Devrimin öncekinden bir başka farkı da güvenlik güçlerinin halka ateş açmaları veya bazı güvenlik görevlilerinin halk ile iş birliği yaparak yönetim aleyhine silah kullanması sonucu devrime kan bulaşmış olması ve çok sayıda insanın öldürülmesidir.

Kırgızistan'daki yeni yönetim, önceden hazırlıklı olmalarına karşılık çok da sağlıklı bir değişim yapamamış ve henüz ülkede güvenlik istenilen düzeyde tesis edilememiştir. Yaklaşık bir ay gibi bir zaman geçmesine karşılık hâlâ sokaklar sakinleşmemiş, Bakıyev'in memleketi Celal-Abad yeni yönetimi tam olarak kabullenmemiştir. Ayaklanma esnasında halkın eline geçen silahlar geri alınamamış, iş yerleri ve mağazaların yağmalanmalarının önüne geçilememiştir. Şüphesiz bu süreçte, Bakıyev'in Kazakistan'a kaçmadan önceki tehditlerinden etkilenen bazı kitlelerin umutları ve ABD'nin Rusya lehine oluşan bu durumu kendi tarafına çevirme konusundaki gayretlerinin etkisi düşünülmektedir. Devlet başkanlığına getirilen ve Ayaklanmanın sembol ismi hâline gelen Roza Otunbaeva'nın bir emanetçi mi yoksa gerçek bir lider mi olduğunu da zaman gösterecektir.

Kırgızistan, sahip olduğu değerler, yaşadığı şartlar dolayısıyla bundan sonra da rahatsız olacağı benzemektedir. Her alanda kendi kendine yeterli-

liğinin olmaması konusundaki öz güven eksikliği, her zaman ve her alanda onu başkasına sığınmaya mecbur hissettirmektedir. Zaten onu rahatsız edenlerin de hareketlenmesini sağlayan onun bu zafiyeti olsa gerektir. Bu durumda tarihî ve kültürel bağları dolayısıyla sorumluluk konumunda olan, ikili ilişkilerinde ağabey rolünü oynamaktan hoşlanan Türkiye'nin neler yaptığı veya neler yapacağı merak konusudur. O da bu konuda, Kırgızistan gibi özgüven eksikliği dolayısıyla stratejik ortaklarıyla iş birliğine gidecek veya kurtlar sofrasındaki kendi kardeşini kaderiyle baş başa mı bırakacaktır? Yıllarca Rusya'nın esaretinde kalan, bir ilahî lütuf olarak bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'ın tekrar bir başkasına kul/köle olması onu nasıl etkiler bilinmez ama, yıllardır onların bağımsızlığı için en azından dua eden birileri için, kendi ellerindeki emaneti başkalarına kaptırma duygusu kolay kabul edilir değildir. ■